

ján álljon itt az elhunyt derék férfinak, kinek neve olvasóink előtt is ismeretes, rövid életrajzi vázlata.

Dr. Clarke Freeman Jakab, 1810-ben, ápril 4-én született Hanoverben, az Észak-amerikai Egyesült Államokban. A Freeman nevet anyai nagyapja után viselte, mint a kit rendkívüileg szeretett, s ideáljának tartott. Ősei különben Bostonban éltek s szülői az ő születése előtt költöztek volt csak Hanoverbe, hol rövid ideig tartózkodtak. Épen ezért mindig bostoni fiúnak tartotta magát. Tanulmányait 10 éves korában a bostoni latin iskolában kezdte meg, s a Harvard collegeban fejezte be 19 éves korában. Az osztálya az „1829-ki hírneves osztály“ czimet kapta, mivel sok jeles világi és egyházi ember került ki belőle, u. m. Emerson, Holmes, Curtis stb. Már ifju korában kiváló képesség mutatkozott benne a különböző ismeretek megszerzéséhez. Különösen rendkívüli emlékező tehetséggel bírt. Kedvencz tárgyai voltak: a latin nyelv, mathematika, csillagászat s a bölselem. A német nyelv megtanulására Fuller Margit író nő serkentette, s három hónapi tanulás után annyira elsajátította, hogy könnyűséggel olvashatta a német szerzők műveit. A theologai tanfolyamot a Harvard Divinity Schoolban, — az unitáriusok papnevelő intézetében — végezte. Papi pályáját Louisvilleben, (Kentucky-államban) kezdte meg. Kis gyülekezete inkább üzletemberekből állott, kik nem mutattak valami nagy hajlamot az egyházi dolgok iránt. Itt ismerkedett meg a rabszolgaság intézményével is, melynek megszüntetésére ez időtől fogva mindent elkövetett. Hogy hivatását mikép fogta fel, mutatja az, hogy az első évben 77 prédikációt írt. Azonban ezekből csak 4—5 jelent meg nyomtatásban. Irodalmi tevékenységét a *Western Messenger* folyóirat megindításával kezdte 1836-ban. Mindig büszke volt arra, hogy Emersonnak legelső költeményét ő közölte folyóiratában. Dr. Channing is írt egy cikket a catholicismusról. Holmes W. Olivér, költő szintén dolgozó társa volt. Már ebben az időben tele volt missionáriusi szellemmel. A szomszédos városokba gyakran elment prédikálni. S érdekes megjegyezni, hogy az első unitárius gyűlést az Egyesült Államokban dr. Clarke tartotta. 1839-ben nősült meg. Huidekoper Annát — egy művelt lelkületű nőt vett el Meadvilleből, kivel 48 évig a legboldogabb házasságban élt.

Louisvilleben 7 évig volt. 1840-ben Bostonba ment. Több régi eklézsia szívesen megválasztotta volna papjául, de nem fogadta el. „The Church of Disciples“ (a tanítványok temploma, egyháza) néven új egyházat alapított. Ugyanis Amerikában szokása a templomok-

ban a székeket eladni vagy bérbe kiadni. Ezt a kizárási rendszert, a társadalmi osztályok megkülönböztetését nem tartotta megegyeztethetőnek az evangélium szellemével. Az ő eszményi ekklezsiájának olyannak kellett lenni, mint a milyen az első tanítványoké volt, a hol egyszerűség és testvériség uralkodott; a hol sem a pénz, sem a társadalmi állás nem vontak válaszfalat. S 47 év lefolyása alatt az általa alapított ekklezsiának mindenféle költségei a hallgatók önkéntes adakozásaiból fedeztettek. Hogy az ez eszmény, mely Clarke lelkében élt, megvalósítható, bebizonyult az ekklezsiájához csatlakozók nagy számából s az általuk gyakorolt humánus cselekedetekből. Három jótékony intézmény jött létre az ekklezsia áldozatkészségéből, u. m. Az elhagyott gyermekek ideiglenes hajléka. Gyermekek segélyező Egylet. Az elagott négernők menhelye. Ezen kívül évenként 1200 frttal segélyezte a feketék iskoláját South-Carolinában. Egy varró iskolát állított fel nők számára s egy vasárnapi minta iskola rendeztetett bé 400 gyermek oktatására. Ime, egy lelkes pap mit mivelhet hallgatóival!

A dr. Clarke temploma nyitva állott szegény és gazdag, fehér és fekete bőrű, szabadelvű és orthodox előtt egyaránt. S a ki oda belépett, otthon és jóbarátok között érezte magát. Ő senkit sem gyűlölt vallása miatt. Mikor Parker Tivadart tulságos szabadelvű nézete miatt 1845-ben, még az unitáriusok is kizárták: Dr. Clarke elég merész volt megengedni, hogy templomában prédikáljon. Mert így nyilatkozott: „ámbar én nem vagyok vele egy véleményben, de én vele nem hitelve, hanem jelleme miatt barátkozom; s mivel azt mindenki elismeri, hogy Parker vallásos ember, az unitáriásoknak nem volt joguk őtet kebelökből kizárni.“ Ezen eljárása miatt egy néhányan kiléptek ekklezsiájából, de azért dr. Clarke hív maradtott meggyőződéséhez. S néhány évvel később a különböző vallásfelekezetek papjait (anglikán, methodista, presbyterián, baptista, katolikus stb.) meghívta, hogy az ő katétrájából hirdessék saját hitelveiket. Ekkor már senki sem ment el hallgatói közül e miatt. Sőt 1885-ben Parkernek a műveiből egy kötetet újból sajtó alá rendezett, és senki sem szólalt fel ellene. Ime az idők, hogy változnak!

Dr. Clarke nem szerette, hogy őtet az unitárius testület e vagy ama pártjához sorozzák! Ő közvetítő volt a kettő között. Az olyan radicalismusban hitt, mely a dolgok mélyére hat; s az olyan conservatismusban, mely mind azt megtartja, a mi méltó a megtartásra. Inkább mérsékelt és kibékítő természetű volt. Dr. Clarkenak irodalmi munkássága bámulatos. Egy kis könyvtár telnék ki művei-

ből. ¹⁾ Ezek között legnevezetesebb a „Ten Great Religions,“ (Tíz nagy vallás), melyben a keleti tanulmányok s kutatások vannak népszerű alakban feldolgozva. Dr. Hale így nyilatkozik róla: „E könyv többet tett, mint bármely más könyv vagy minden könyv együttesen arra nézve, hogy hazánk vallásos népének megmutassa az Isten valódi a t y s á g á t, hogy ő nem hagyta önmagát seholy tanubizonyosság nélkül. Hogyan lehetne Isten olyan kegyetlen, hogy a világnak három negyed részét teljes sötétségben hagyja s csak egy kis keresztény negyednek adjon világoságot. E mű teljes megvilágítása a mester ama szavainak: „Nem azért jöttem, hogy a törvényt eltöröljem, hanem hogy betöltsen.“ Ha egy ember nem is tett volna egyebet életében, mint az embereket arra oktatni, hogy mi a kereszténység teendője, mint dr. Clarke tette, úgy is eleget tett, s boldogul halhatott meg.“ Egyházi beszédei minden héten megjelentek a lapokban s külön kiadásban is. Ezekből a Ker. Magvető 1873. 77. és 1881. év folyamában közölve vannak. Az „Orthodoxia, s annak igazságai s tévelyei“ című második helyen említendő művéből pedig a „Keresztény egyház“ cikk fordított le a Ker. Mgv. 1877-iki folyamában. A „Tíz nagy vallás“ megjelent bengáli nyelven is. Francia és német nyelvre szintén többet lefordítottak. Jellemző, hogy műveit a más vallásfelekezetűek éppen úgy olvassák, mint az unitáriusok. Az unitáriusok nincsenek nagy számmal — mondja Horton lelkész — de létjogosultságok már a dr. Clarke munkálkodása által is igazolva van.

A felhozott művein kívül több lapnak és szemlének rendes dolgozó társa volt. Költeményeket is irt. Sokoldalú ismeretét, teremtő erejét tanúsítja az, hogy 1872-ben egy csillagászati lámpát talált fel, melyre szabadalmat is kapott. Beszédjei s könyvei azért gyako-

¹⁾ „Theodore“ (2 vols) translation of De Wettés. „Specimens of Foreign Literature.“ „The Campaign of 1812.“ in „Life and Military Service of Gen. William Hull.“ „Eleven Weeks in Europe.“ „Memoirs of the Marchioness d'Ossoli.“ „Christian Doctrine of Forgiveness.“ „Christian Doctrine of Prayer.“ „Life of Jesus, a translation from the German of Hase.“ „Orthodoxy: Its Truths and Errors.“ „The Hour which Cometh“ („a volume of Sermons.“) „Steps of Belief.“ „Ten Great Religions.“ „Common Sense in Religion.“ Exotics: „Attempts to Domesticate them.“ „Translation from the German and French „Go up and Higher“ (Sermons). „How to find the Stars.“ „Memorial and Biographical Sketches.“ „Self Culture.“ „Events and Epochs in Religious History.“ Legend of Thomas Didimus.“ „Antislavery Days.“ „Ideas of the Apostle Paul.“ „Vexed Questions in Theology.“ „The Problem of the Fourth Gospel.“ „Hymn-book.“

roltak akkora hatást, hogy könnyen felfoghatók voltak, az értelemhez és szívhez egyiránt szóltak. Egyházi beszédeiben nem csak valóságos, hanem társadalmi kérdésekkel is foglalkozott. Hallgatóit mindenben tájékoztatni, szóval tökélyes emberekké igyekezett nevelni. Papi teendői és irodalmi munkássága mellett az állam s a város ügyeiben is tevékeny részt vett. A Harvard egyetem felügyelő bizottságának is tagja volt. A tiszteletbeli tudori czimet ekkor nyerte, de sohasem használta. Az amerikai Unitárius Társulatnak is volt titkára. Hogy mennyire szerette az unitárius hitelveket, bizonyítja a következő nyilatkozata: „Nagy örömmre szolgál, hogy unitárius vagyok s eleitől fogva ez egyházhoz tartoztam. Életemben sohasem ismertem olyan napot, melyen Isten nem úgy tűnt volna fel nekem, mint A t y a és b a r á t, Krisztus mint tökéletes tanító és testvér, és hogy az életben folytonos haladás van. . . Ha némelykor az élet terének látszott s utam sötétnek, ezért soha sem vádoltam a gondviselést vagy a sorsot. S ezt az unitárius vallásnak köszönöm.“

Szellemi tevékenysége, munka bíró ereje élete végéig megmaradt. Hetvennyolczadik évében születése napján az „Árnyék“ című hangulatelljes költeményt írta. Utolsó egyházi beszédeiben az „Uri imát“ dolgozta fel. Dr. Clarke nem birt erős testalkattal, s még is egészséges volt. Szerénte egészségének titka a következőkben rejlett: „Sohasem sietett nagyon. A test mozgásra mindig nagy gondot fordított. Mindig azon iparkodott, hogy vidám legyen. A szükséges álmot nem vonta meg magától.“

Hogy milyen általános szeretetben és tiszteletben részesült más vallásfelekezetbeliek között is, annak bizonyosságául idézzük dr. Brooks Phillips bostoni episcopalista reformatus jeles hit szónoknak 1888. június 10-én tartott prédikációjának a dr. Clarke jellemzésére vonatkozó részét *) „Ti vagytok a mi levelünk, is m e r v e é s o l v a s v a m i n d e n e m b e r á l t a l“ textusról mondott beszédjét dr. Brooks következőleg végezte bé: „Mégis és mindörökké az egyház nagy keresztény hatalom, és az ur levelei az emberi szívek. Hol keressem erre az illustratiót? Nem szükség ma messze mennem, hogy megtaláljam. Mert predikációm írása közben terjedt el városszerte s jött hozzám a hír, hogy a keresztények egyik legjobb, legnemesebb és legtisztább jellemű férfja, ki sok ideig városunk egyháztörténelmének egy részét alkotta, és több mint egy

*) Christian Register. jun. 28-ki szám 414 l.

egész nemzedéken át képviselte a Krisztus hatalmát a keresztyén életben, e földről egy más hazába költözött. Nem tehetem, hogy ma, e szószékről a szeretet és tisztelet adóját le ne rójjam dr. Clarke Freeman Jakab, a „Tanítványok egyházának“ papja, barátom és lelkészársam emléke iránt. Mily nagy jelentősége van az ő nevének, Bostonban, negyven év leforgása alatt! A midőn az ő hosszú életére gondolok, megemlékezve, hogy miképpen azonosította magában mind azt, a mi legnemesebb; ha visszagondolok arra, miképpen érezte, mint ifju ember ama nagy szellemi mozgalmat, mely Uj-Angliát lethargiájából felébresztette, s mikép vitte azt a szellemet a távoli nyugatra, hol most is működik: midőn látom, hogy a nemzeti nagy küzdelem napjaiban mint harcos és bölcs tanácsadó mily lelkesen szolgálta, elsőtől utolsóig, a nemzeti ügyet; midőn elgondolom, hogy mily epedve hallgatta a szabadság szózatát ajkairól a rabszolga és a bigott; ha meggondolom, mennyire megvilágították az ő művei nem csak a mi saját hitünket, hanem a más főbb vallásuakét is, és mennyire birta ő, mint senki más közülünk nem birta, a t u r e l e m szép erényét; ha visszagondolok arra, hogy mily sok volt benne Krisztus szelleméből és tulajdonságaiból, s hogy mennyire szerette Krisztust; midőn mindezek emlékezetemben felujulnak az ő halála hírére: a város, az egyház, az ország és a világ üresebbnek és szegényebbnek látszik nekem. Ő a Krisztus egész egyházához tartozott. Általa szólott az ő Mestere mindazokhoz, kiknek fülük volt a hallásra. Különösen élő és állandó levele volt az Isten egyházának Bostonban. Szép és magasztos pillanat az, midőn a város, az egyház, a világ egy bevégzett élet teljességét, mint minő az ővé, összegyűjti, hálát ad azért Istennek és az emlékezet szentélyébe zárja, hogy legyen az hatalom és kijelentés ezután is mindaddig, míg a város, egyház és a világ léteznek. Ha el is költözött ama titokteljes világba, de itt m a r a d o t t ezen a világon, melyet szeretett, mint Isten szózata. Adjunk hálákat a mi égi atyánknak az ő hű szolgálja életiért, munkásságáért, ihletettségiért, az igazi szentért, C l a r k e F r e e m a n J a k a b é r t .“

A megboldogult életrajzát evel bevégezhetném, de nem tehetem, hogy kedves családjánál való szives fogadtatásomat fel ne emlitem. 1883. jan. 24-éről keltezett levelében azt írja: Ön mindig utazott, s annyira el volt foglalva, hogy házamhoz meg se hibattam; de nem akarom, hogy addig eltávozzék, míg nálam együtt nem leszünk. Jan. 26-án legyen szerencsém.“ E nap egyike lesz mindig amerikai utam legszebb emlékeinek. Dr. Clarke gyönyörű lakása —

Boston közelében volt — Jamaica-Plainben. Erre az ebédre több lelkeszt is meghívott. Mintha most is látnám az akkor 73 éves ősz, kedves, mosolygó arcát! Mély tudománya, sokismerete mellett oly egyszerű és szerény volt, mint egy gyermek. Ő a volt az amerikai unitáriusoknak, mint a néhai boldog emlékü Kriza a magyar unitáriusoknak. Tréfásan püspöknek is czimezték. Ebéd után a Ker. Magvető azt a számát, (1873.) melyben egy beszédjét legelőször lefordítottam, átadtam, s kért, hogy olvassak egy néhány sort hogy hallja mikép hangzik magyarul. Műveivel és arczképével, mely becses ereklye íróasztalom felett, megajándékozva búcsut vettem örökre a szabad Amerika e nagy szülöttjétől. Mintha most is érezném meleg kézzorítását, s hallanám búcsu-szavát: *God bless you!* (Isten áldja meg önt.)

KOVÁCS JÁNOS.

FERENCZ JÓZSEF PÜSPÖK LEVELE FELEKEZETKÖZI ÜGYBEN.

Czelder Márton, kecskeméti lelkész Főt. Ferencz József püspök úrhoz felekezetközi ügyben a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“-ban és a „Sárospataki Lapok“-ban nyílt levelet intézett, melyre a Főt. úr, a nevezett lapokban a következő levéllel válaszolt:

VÁLASZ NAGYTISZTELETŰ CZELDER MÁRTON ÚR NYÍLT LEVELÉRE.

Nagytiszteletű Czelder Márton, elébb hittérítő, jelenleg kecskeméti lelkész úr egyszerre több lapban s ezek között e becses lapokban is egy nyílt levelet intézett hozzám. Ugyanazon nyílt levelet közvetlen is megküldvén nekem kézírásban, abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a lapokból kihagyott részleteket is olvashattam. A „Sárospataki Lapok“ tek. szerkesztősége ezeket lényegtelen, személyes jellegű részleteknek mondja nagybecsű szerkesztői megjegyzésében. Magam is azoknak tartom. És így eszemágában sincs azokra is kiterjeszkedni. Csak a félreértés kiküldése végett jegyzek meg annyit, hogy a lapokból kihagyott, személyes jellegű részletek nem az én, hanem a Czelder úr személyére vonatkoznak. Tehát csak ő tartozik köszönettel a szerkesztőségeknek, hogy a kihagyásokkal esetleg megkimélték újabb kellemetlenségektől, melyek Czelder urat egyházi pályáján eddig kísérték, s melyek miatt nem egyszer alkalma volt felkiáltani: „Szomorú az én lelkem mind halálig.“

Annyival kevésbbé veszem tehát számba azt, a mit a tek. szerkesztőségek jónak láttak a Czelder úr nyílt leveléből kihagyni, mert az így is annyi mindenről szól, hogy azt sem tudom tisztán kivenni, hogy felvetett kérdései közül melyikre vár már feleletet. Azzal kezdi nyílt levelét, hogy tisztázni akarja azt a kérdést, hogy az alakuló -- mi úgy tudjuk, hogy már megalakult -- magyar prot. irodalmi társulatban részt vehetnek-e az unitáriusok? E célból hosszas dogmatikai fejtegetésébe bocsátkozik annak, hogy mit hisznek és mit nem hisznek az unitáriusok Krisztusról, az ő istenségéről, az új-szövetségi írásokból stb., mihez képest a conclusio természetesen az, hogy ily